

„Új” Schotte–Gönczy-globuszok, valamint aukciókon vagy hirdetésekben felbukkant Gönczy Pál szerkesztette földgömbök

MÁRTON Mátyás – TORONYI Bence

DOI: [10.30921/GK.73.2021.6.2](https://doi.org/10.30921/GK.73.2021.6.2)

Absztrakt: Jelen tanulmány egy három cikkből álló sorozat harmadik tagja, amelyben a szerzők bemutatják a 2017 óta látóköriükbe került új – a szakirodalomban ismeretlen – globuszokat, amelyek magyar nyelvű változatát Gönczy Pál szerkesztette.

A szerzők részletekbe menően mutatnak be két 23,7 cm és egy 32,9 cm átmérőjű, Gönczy magyarította és a berlini Ernst Schotte cég által kiadott globuszt.

A tanulmány második részében a szerzők aukciókon és hirdetésekben felbukkant földgömböket mutatnak be. Két 21,7 cm átmérőjű prágai Felkl-globuszt ismerhetünk meg. Ezek egyike első kiadású ebből a földgömbfajtából. Bemutatásra kerül kétféle 31,6 cm-es, Felkl és fia által a Prága melletti Roztokban kiadott globusz második, javított kiadása, valamint a legszebb állapotban fennmaradt magyar nyelvű 47,5 cm-es Felkl-globusz is, Prágából.

Abstract: This paper is the third one in a series of three articles in which the authors present the new globes that have come to their attention since 2017 and are unknown in the literature. Their Hungarian version was edited by Pál Gönczy.

The authors present in detail two globes of 23.7 cm and one of 32.9 cm in diameter translated into Hungarian by Gönczy and published by Ernst Schotte in Berlin.

In the second part of this paper the authors present globes which appeared in auctions or advertisement. Two Felkl globes of 21.7 cm in diameter are presented from Prague. One of them is the first edition of this kind of earth globes. Two kinds of the revised second edition of the 31.8 cm diameter globe from Roztok near Prague from Felkl and his son, and a Hungarian-language Felkl globe of 47.5 cm in diameter from Prague in the most beautiful condition are also described.

Kulcsszavak: magyar nyelvű globuszok Berlinből; egy globuszgyártó műhely: Ernst Schotte Berlinben; aukciókon és hirdetésekben felbukkant Gönczy magyarította földgömbök a prágai Felkl, valamint a Felkl és fia cégtől a prága melletti Roztokból; Virtuális Globuszok Múzeuma

Keywords: Hungarian-language globes from Berlin; a globe making factory: Ernst Schotte in Berlin; globes appeared in auctions or advertisement translated into Hungarian by Gönczy from Felkl in Prague and Felkl and son in Roztok near Prague; Virtual Globes Museum

Bevezetés

Plihál Katalin 2016-ban megjelent, nyomtatott, magyar nyelvű föld- és éggömbökkel foglalkozó nagy összefoglaló munkáját követően „sem állt le az élet”. Újra meg újra előkerülnek ezen érzékeny műtárgyaknak „túlélő” darabjai, s egy-egy globusz olyan kiadásaival, olyan példányaival találkozhatunk, amelyeket korábban nem ismertünk, vagy létezésüket csak feltételezhattük.

Cikksorozatunknak ebben a (záró) részében „új”, utóbb felfedezett, Berlinben kiadott Schotte–Gönczy-globuszokkal foglalkozunk. Majd bemutatunk néhány „elérhetetlen”, aukciókon vagy hirdetésekben feltűnt Gönczy-földgömböt is.

Gönczy Pál berlini kapcsolatainak feltárásában biztos pontot jelent az, hogy az Akadémiai Almanach Gönczy-bibliográfiájában „Schotte sima és domború földgömbjei különféle

átmérőkkel. Berlin, 1872.” szerepel (MTA Alm. 1892, p. 137.). Megerősíti ezt a Szinnyci-féle (1894, pp. 1364–1365.) Gönczy-bibliográfia is, de utóbbiban szerepel a „Tellurium Planetarium. Berlin, 1872.” a felsorolt művek között, míg az Almanachban nem. (Láthatjuk, hogy a két bibliográfia nem azonos.) Meg kell azonban mondani, hogy erről az oktatási szemléltetőeszköztől, illetve a domború földgömbökről semmit nem tudunk. Ugyanakkor fontos tény az is, hogy egyik bibliográfia sem említi a globuszok későbbi kiadását, kiadásait.

Korábban ismeretlen 23,7 cm átmérőjű Schotte–Gönczy-globusz Korányi G. Tamás gyűjteményében

„Rokona” a Virtuális Globuszok Múzeumában feldolgozott VGM ID 99 azonosítójú földgömbnek. Ez a legépebben fennmaradt az ismert

példányok közül. Szépsége Lente Zsuzsanna 2020-ban végzett értő restaurátori munkájának is köszönhető. Feldolgozása a Virtuális Globuszok számára még nem történt meg.

23,7 cm (9 bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 53 839 000 méretarányú politikai-domborzati földgömb. Egyenlítői kerülete: 74,44 cm.

Színes országhatárbandos, lejtőcsíkos domborzatrajzú, 1878-ban vagy az után kiadott földgömb, párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlás-ábrázolással, áramlásnevekkel. Ferrói kezdőmeridián, és innen kelet felé 360°-ig haladva 10°-onként megírt hosszúsági körök, valamint jó állásban megrajzolt Ekliptika jellemzik. A kolofon: „A legujabb (!) és legjobb forrá (!) | sok szerint készített (!) | FÖLDGÖMB (!) | magyarította (!) | Gönczy Pál | kiadja | Schotte Ernő és társa | BERLINBEN.” A Gönczy által magyarított 23,7 cm-es földgömbök

közül (Románia ábrázolása szerint) minden bizonnyal 1878-as vagy az utáni kiadású!

A glóbusz térképi tartalmának jellemzői

- A vetület: valószínűsíthetően meridiánokban és Egyenlítőben hossztartó hengervetület („négyzetes hengervetület”) transzverzális elhelyezésű változata a 30°-os gömbszegmensek, illetve Postel-féle meridiánban hossztartó síkvetület a 10°-os pólustávolságú pólussapkák elkészítéséhez.
- Ferrói kezdőmeridián.
- A vékony, folyamatos vonallal megrajzolt 10°-os beosztású fokhálózat, a szaggatott vonalú térítők és sarkkörök ábrázolásával egészül ki. Az Egyenlítő és a 0°-os (kezdő-

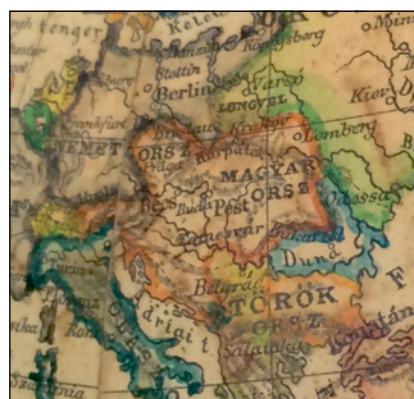
meridián, valamint az Ekliptika (az égi egyenlítő) kiemelt, ún. létrás ábrázolású.

- A kontinensek és a jelentősebb szigetek partvonalán túl a vízrajz a nagyobb folyókat és ezek főbb mellékfolyóit, valamint a legjelentősebb tavakat (mélységábrázolás nélkül) tartalmazza.
- A szárazföldi területeken világosokker felületi színezés és barna lejtőcsíkozásos domborzatábrázolás található.
- Az országhatárok szaggatott vonallal és/vagy mellette húzódnó színes határbanddall jelöltek.
- A településábrázolás kategorizált (kétféle jelet – nagyobb és kisebb átmérőjű üres karika – különböztet meg). A megírásban is két kategória szerepel: álló félkövér kurrens (nagy kezdőbetűs) írás, pl.: Berlin, Bécs, Pest, Konstánczinápoly, valamint normál kurrens kurzív (dőlt) írás, pl.: Stettin, Königsberg, Buda.
- A névrajz az oktatási célnak megfelelően magyar. A már említett településmegírásokon túl a névrajzi elemek között szerepel az országok (a tagállamok), a legfontosabb szigetek, földfokok, a legjelentősebb hegységek neve, valamint vízfolyások, tavak és az óceánok, tengerek, jelentősebb tengeröblök, tengerszorosok nevei, illetve a tengeráramlások megírásai. Az Egyenlítő, a térítők, a sarkkörök megnevezése is megtalálható. A fokszámok közül a hosszúsági értékek (10°-onként 0°-tól 360°-ig számozva!) az Egyenlítőn, a szélességi értékek a kezdőmeridiánon vannak megírva. A névrajzi elemek között nem szerepelnek a kontinensnevek.

- A tengerek területe fehér színű, amelyen vékony fekete vonalkötegek mutatják a tengeráramlásokat, igen ritkán az irány (nyíl) megadásával! Vízmélységadatokat nem találunk. Az óceánok megnevezése „tenger” földrajzi köznévi utótaggal történik (INDIAI TENGER).
- A nyomási színek száma nyolc: fekete, okker, szürkéslila, világoskék, vörös, narancs, sárga és zöld.
 - Fekete: a fokhálózat, a partvonal, a vízrajz és a tengeráramlások rajzolata, az összes névrajzi elem, ide értve a kolofont is, valamint a csíkozásos domborzatábrázolás.
 - Okker: a szárazföldi területek (alapszín).
 - Szürkéslila: a határbandok.
 - Világoskék: a vízfelületek (tavak), határbandok.
 - Vörös: a határbandok.
 - Narancs: a határbandok.
 - Sárga: a határbandok.
 - Zöld: a határbandok.

1. ábra. A Schotte–Gönczy-globusz és kolofonja Korányi G. Tamás szíveségéből. Fotók: Lente Zsuzsanna

2. ábra. Magyarország és környezete a glóbuszon. Fotó: Lente Zsuzsanna

A 23,7 cm átmérőjű Schotte–Gönczy-globusz első kiadása a Göcseji Múzeumban

A földgömb a zalaegerszegi Göcseji Múzeum gyűjteményéhez 2021-ben került a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megvásárolt Oláh Dénes ügyvéd hagyatékának részeként. Leltári száma: TOT_2021.3.1. Megyeri Anna történész főmuzeológus szíveségéből jutottunk a földgömbleírást lehetővé tevő nagy felbontású fényképfelvételekhez, amelyeket Bicskei József készített. A gömb „rokona” a Virtuális Glóbuszok Múzeuma (VGM) ID 99 azonosítójú darabjának, a Császi-gyűjteményből. A Gönczy által magyarított 23,7 cm-es Schotte-földgömbök első kiadásának jó állapotban fennmaradt példányáról van szó, amelynek különlegessége az a fémből készült állvány, amelyet minden valószínűség szerint a korábbi tulajdonos, Oláh Dénes készíttetett.

23,7 cm (9 bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 53 839 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 74,44 cm.

Lejtőcsíkozásos domborzatrajzú, széles kontinenshatárbandos, szaggatott vonallal megrajzolt, esetenként

banddal is kiemelt országhatárrajzos, feltehetően 1872-ben kiadott földgömb, párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlás-ábrázolással, áramlásnevekkel. Ferrói kezdőmeridián, és innen kelet felé 360°-ig haladva 10°-onként megírt hosszúsági körök, valamint jó állásban megrajzolt Ekliptika jellemzik. A kolofon: „A | legújabb (!) és legjobb forrá (!) | sok szerint készített (!) | FÖLDGÖMB (!) | magyarította (!) | Gönczy Pál | kiadja | Schotte Ernő és társa | BERLINBEN.”

Ismeretlen (nem jelölt) évszámú kiadás hordozógömbre kasírozott, állványra szerelt példánya.

A földgömb átfedősávval bővített 30°-os, papírra nyomtatott gömbszegmensek hordozógömbre kasírozásával készült, 12 db – a sarkoknál csonkolt – gömbkétszögből áll, 10°-os pólustávolságú pólussapkákkal. A hordozógömb anyaga valószínűleg papírmásé, amelynek felületi egyenetlenségeit vékony gipszréteg felhordásával simították.

Az ún. teljes felszerelésű állványzat minden része fémből készült,

valószínűleg a súlyosan megsérült eredeti pótlásaként. Ezért a horizontkőrön nem található meg a szokásos naptárkeret-beosztások, azonban a meridiánkör egyik oldala tartalmazza a fokbeosztást (mind a négy negyedben 1°-os beosztással, 10-től 90°-ig megírva). A meridiánkörhöz az északi pólusnál felszerelték a [félóránként (!) jelölt, egyóránként: 1-től 12-ig megírt (!)] valószínűleg eredeti órákört. (A horizontkört tartó egyik fémkar forrasztása sérült.)

Magassága: kb. 46,5 cm. (A horizontkör magassága: 32,8 cm.)

A globusz térképi tartalmának jellemzői

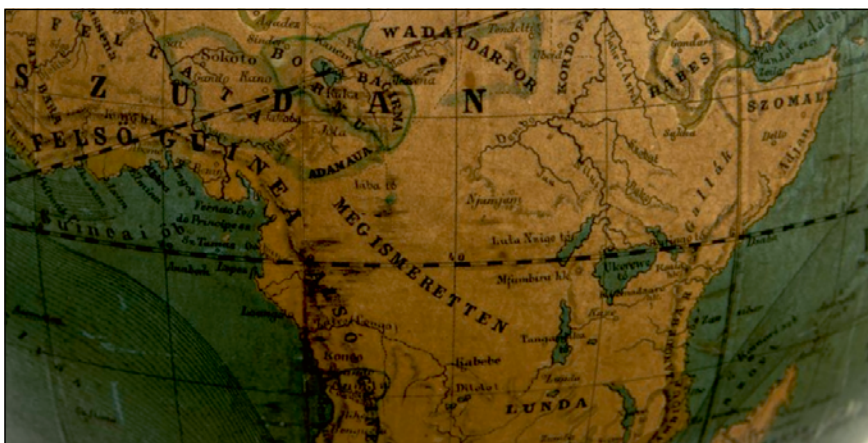
Sajnos a földgömbtérképet a Gönczy magyarította kiadás(ok) miatt nem frissítették a Schotte cégnél. Ez tapasztalható a „rokon” gömbökön is. Így szerepelhet rajta Dél-Amerikában Kolumbia helyett Új-Granada. Vagy inkább Gönczy se volt naprakész a politikai viszonyokat illetően?! Hiszen a német kiadó csak azt a magyar

szöveget szerkeszthette fel a globuszra, amit a magyar megrendelőtől kapott. Új-Granada területén Dél-Amerikában 1858-tól „Grenadine Confederation”, 1861-től „United States of New Granada”, 1863-tól „United States of Colombia”, 1886-tól „Republic of Colombia”, röviden és magyarul „Kolumbia” néven működő ország volt, azaz semmiképpen nem helytálló az „Új-Granada” megnevezés.

A térképi tartalom (a színes országhatárbandoktól eltekintve) lényegében megegyezik az előzőekben ismertetett földgömbével, illetve a „rokonként” megjelölt, a Virtuális Globuszok Múzeumában is bemutatott VGM ID 99 azonosítójú globuszéval. Ahogyan azonban a korábbiakban is említettük, az azonos kolofon nem feltétlenül jelenti azt, hogy azonos kiadásról van szó, és nem jelenti a teljes tartalmi azonosságot sem. Esetünkben a határábrázolásban található lényeges eltéréseket. A 3. ábrán bal oldali ábrarész a most tárgyalt, míg a jobb oldali ábrarész a „rokon” gömb

3. ábra. Magyarország és környezete balra: a Göcseji Múzeum földgömbjén (fotó: Bicskei József), jobbra: a VGM ID 99 jelű globuszon (fotó: Nemes Zoltán).

4. ábra. Afrika egyenlítői vidéke a Göcseji Múzeum globuszán (fotó: Bicskei József)

5. ábra. A 23,7 cm-es földgömb a zalaegerszegi Göcseji Múzeum gyűjteményében. Megyeri Anna szívességéből. Fotók: Bicskei József.

a 2. ábrán szereplő Magyarország környéki földgömb részletének megfelelő kivágatot mutatja. Jól látható a határbandok eltérő megjelenése.

A 4. ábra megerősíti az 1872-re tett kiadásiévszám-becslésünket, ugyanakkor a „MÉG ISMERETTEN” megírás Egyenlítői-Afrika Ny felé eső részén jelzi a nem anyanyelvi térképíró személyét is.

Eddig ismeretlen 32,9 cm-es Schotte–Gönczy-földgömb Toronyi Bence gyűjteményében

Lente Zsuzsanna restaurálta 2020-ban. A Virtuális Globuszok Múzeumában szereplő ID 158 azonosítójú feldolgozás a restaurálás előtti állapotban készült.

32,9 cm (12½ bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 38 764 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 103,38 cm.

6. ábra. A 32,9 cm-es földgömb magángyűjteményben Dr. Toronyi Bence szívességéből. Fotók: Toronyi Bence és Nemes Zoltán

Lejtőcsíkos domborzatábrázolású, visszafogott országhatárbandos, 1878 és 1884 között kiadott globusz, párhuzamos vonalfonatokkal jelölt, rajzos tengeráramlás-ábrázolással, áramlásnevekkel (az áramlásirányok nem jelöltek, tengermélységadatok nincsenek). Ferrói kezdőmeridián, jó állásban megrajzolt Ekliptika jellemzi. Kolofon: „A legújabb (!) és legjobb forrá (!) | sok szerint készített (!) | FÖLDGÖMB (!) | magyarította (!) | Gönczy Pál | kiadja | Schotte Ernő és társa | BERLINBEN.”

A földgömb szerkesztésének idejét 1878 és 1884 közé tesszük. A ferrói kezdőmeridián szól az 1884 előtti időpont mellett, míg az 1878 vagy az utáni időpontot a berlini kongresszuson született és 1878. július 13-án aláírt berlini szerződés dátuma adja. A szerződés értelmében Besszarábia déli része ekkor került vissza Oroszországhoz Romániától (az 1853 és 1856 között zajló krími háborút lezáró párizsi szerződés értelmében 1856 és 1878 között Moldvához tartozott). Ezt a terület a globuszon Oroszország részeként ábrázolták.

Valójában elmondhatjuk, hogy mindazok az elmarasztaló kijelentések, amelyek a későbbiekben odavezettek, hogy a földgömböket kitiltották az iskolai használatból (Plihal 2016, p. 121. és 133.), már az egészen korai időszakban, az 1870-es években is jogosak lettek volna. Ha globuszunknak, csak hazánkat és szűkebb környezetét ábrázoló részét megvizsgáljuk, számos hibát találunk, ismervé, hogy 1878-ban vagy utána szerkesztették. Néhány szembeötlő példát említünk csupán:

- 1867-ben létrejött a kiegyezés. Ezért helytelen AUSZTRIA verzál megírása mellett Magyarország[ág] kurrens írásmódja, hiszen így a tartományokat jelölték, lásd a Galiczia (értsd: Galíczia) megírást például.

- 1873. január 1-jétől Pest és Buda (valamint Óbuda) egyesült. 1878-ban tehát már a Budapest megírásnak kellett volna szerepelnie a globuszon.

- 1878-ban – ugyanazon berlini szerződés szerint, ami az alsó időkorlátot jelentette a földgömb datálásánál, ROMÁNIA, SZERBIA, BULGÁRIA elnyerte önállóságát (utóbbi kettő még határrel rajzolt sincs ábrázolva)! Ugyanígy hiányzik a már korábban is független

MONTENEGRÓ legalább határszintű jelölése.

„Rokona” a későbbi, 1803–1905-ös kiadású földgömbnek (VGM ID 107).

A globusz átfedősávval bővített 30°-os, papírra nyomtatott gömbszegmensek hordozógömbre kasírozásával készült, 12 db – sarkokig nyúló – gömbszegmensből áll, pólussapkákkal. A hordozógömb, két félgömbbé préselt kartonrészből van összeillesztve, csak az illesztéseknél van gipszelve. Ezt követően, szintén cikelyekből készítették vékony papírból egy alákasírozást. Erre került végül a földgömbtérkép-nyomat.

Teljes (III.) felszerelésű. Vörösbarnára pácolt, háromlábú esztergált faállványra illesztett két negyedkör alakú rézkar tartja a horizontkört, de a más kiadásoknál rendszerint megtalálható, az állványlábak között sárgaréz merevítővel kiegészített szelencében elhelyezett iránytű – amely a globusz pontos tájolását teszi lehetővé –, itt hiányzik. A naptárkereten három (fekete, világoskék és sárga) színnel nyomott körgyűrűn az egyfokos fokbeosztás, az év 365 napos beosztása, a hónapok neve, égtájak, évszakok találhatóak [német nyelven (!)].

A sárgarézről készült teljes meridiángyűrűbe rögzített tengely körül forgatható a globusz, amelynek a vízszintessel (illetve a naptárkerettel vagy horizontkörrel) bezárt szöge a meridiángyűrű 1°-os beosztása segítségével pontosan beállítható. Órakerék nincs. Magassága: 65 cm. (A horizontkör/naptárkeret magassága: kb. 43 cm.)

A globusz térképi tartalmának jellemzői

- A vetület: valószínűsíthetően meridiánokban és Egyenlítőben hossztartó hengervetület („négyzetes hengervetület”) transzverzális elhelyezésű változata a 30°-os gömbszegmensek elkészítéséhez.

- Ferrói kezdőmeridián.

- A szélességi és hosszúsági irányokban egyaránt 10°-os beosztású, sarkokig terjedő fokhálózat 12 db 30°-os gömbszegmensre osztott. A kezdőmeridián és az Egyenlítő 1°-os „létrás” ábrázolással kiemelt az egyébként folyamatos vonallal megrajzolt 10°-os fokhálózatból.

A térítők és a sarkkörök szaggatott vonallal ábrázoltak. Az Ekliptika ugyancsak „létrás” ábrázolással kiemelt.

- A kontinensek és a jelentősebb szigetek partvonalán túl a vízrajz a nagyobb folyókat és ezek főbb mellékfolyóit, valamint (mélységábrázolás nélkül) a legjelentősebb tavakat tartalmazza.
- A szárazföldi területek okker színezésűek, országhatárbanddal. Fekete színű lejtőcsíkozásos domborzatrajzzal egészül ki a szárazföld-ábrázolás.
- A településábrázolás nem kategorizált, a településjelek üres fekete körök. A fővárosok és a legjelentősebb települések szerepelnek csupán.
- A tengerek mélységábrázolás nélküliek (mélységpontértékek sincsenek). Alapszínük világoskék.
- A tengeráramlások sávjait fekete színű vonalkötegek mutatják, általában névvel megírtak (A Csendes tenger északi folyása, Egyenlítői déli folyás, Az atlanti s (!) Indiai tenger összefolyás, Sarkvidéki folyás stb.). Az összes tengeráramlás folyás megírással szerepel, áramlatmegírás nem található.
- A teljes névrajz magyaros írást követ. A Felkl-gömbökre jellemző az ékezetes betűk gyakran pontatlan kezelése, ez itt nem jellemző.
- A vízrajzi nevek a ma alkalmazott jobbra dőlő kurzív írással szemben balra dőlnek: az óceánok még tengerként megírva (NAGY TENGER vagy (az északi féltekén és külön megírva a déli féltekén) CSENDES TENGER, INDIAI TENGER, ATLANTI TENGER), tengerek (FÖLDKÖZI TENGER; Fekete tenger; Veres (!) tenger. Az összes tengeráramlás folyás megírással (Indiai tenger összefolyás, Sarkvidéki folyás, stb.), tengeröblök (Mexikói öb.; HUDSON ÖB.), tengerszorosok (Davis szor, Bass szor), vízfolyások (Mississippi (!); Misszuri) és a tavak (Arál (!) tó., Njassi (!) tó) nevei. Jellegzetes, hogy sem a tengerek, öblök sem a szorosok nincsenek kötőjellel írva.
- Hasonlóan magyaros a szigetcsoportnevek (Havaji sz. és Sandvich szig.; Azori sz^k; Deli

Shetland sz^k; Amirante Sz^k) és a szigetnevek (Kiling sz, Bermuda sz), valamint a földfokok neveinek (Breton f., Északi f.) írásmódja.

- A kontinensek nincsenek megírva. A szárazföldi névrajz elemei között megtaláljuk az országneveket (EGYESÜLT ÁLLAMOK, BRIT AMERIKA, CANADA; FRANCZIA ORSZ.; SPANIOL (!); NÉMET ORSZ.; OROSZ BIRODALOM, SKOTHON, IRHON, SVEDHON); a településneveket (Stokholm, Madrid, Paris, Konstanczinápoly (!)); nagytájneveket (SZAHARA, SZUDAN, SZIBERIA, Gobi-sivatag sin Samo, ELŐ INDIA, TÜBET).
- A glóbusz Kelet-Közép-Európát ábrázoló részén szerepel helytelenül AUSZTRIA verzál megírása mellett Magyarorsz[ág] kurrens írásmódja, hiszen így a tartományokat jelölték. Ettől délkeletre TÖRÖK ORSZ neve. A Kárpát-térség és szűk környezete területén még az alábbi neveket vélhetjük felfedezni: Bécs, Zágráb, Buda, Pest, Temesvár, Adriai tenger, Duna. Érdekesek a „KÖZÉP AMERIKA” (mint nagytáj) és az „AUSZTRALIA” (mint az egyetlen megnevezett „kontinens”. Nem nagybetűsek a „Rak térítő”, „Bak térítő”, „Északi sarkör” és a „Déli-Sarkör” megírások. Az Északi- és Déli-sarkok nincsenek megírva.
- A nyomtatáshoz felhasznált színek száma nyolc: fekete, világoskék, okker, élénksárga, sötétbarna, élénkvörös, téglavörös, zöld.
 - Fekete: a teljes névrajz, vízrajz (vízfolyások, tókontúrok), a tengeráramlásrajz, a partvonalak, az Ekliptika, az egyenlítő és a fókálázat, valamint a lejtőcsíkozás.
 - Világoskék: a tengerfelületek, tavak.
 - Okker: a szárazföldek felületi színezése.
 - Élénksárga: az országhatárrajz egy része
 - Sötétbarna: a domborzatábrázolás.
 - Élénkvörös: az országhatárrajz egy része.
 - Téglavörös: az országhatárrajz egy része.
 - Zöld: az országhatárrajz egy része.

A sziget- és szigetcsoportnevek színes aláhúzása a (gyarmati) hovatarozást jelöli.

Aukciókon, hirdetésekben felbukkant eddig ismeretlen Gönczy magyarította glóbuszok

A továbbiakban olyan Gönczy magyarította glóbuszokat tárgyalnak a szerzők, amelyeknek hollétéről nincs tudomásunk, azonban a róluk rendelkezésre álló fényképek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy korábban nem ismert földgömbökről van szó. Így egy-egy szerző (esetünkben Gönczy Pál) életművének teljesebb bemutatásához, egy-egy kiadó (esetünkben a prágai Felkl cég) tevékenységének részletesebb megismeréséhez nyújtanak segítséget a glóbuszleírások és elemzések közzététele, ugyanakkor segítséget nyújthatnak egy elkészítendő magyar glóbuszkataszter összeállításához is.

Az első (!) Gönczy-féle Felkl-magyarítás Prágából, 1870-ből

A glóbusz tartalmi elemzésénél csak az aukciós hirdetésben közölt, nem túl jó felbontású fényképfelvételekre támaszkodhatunk (7. ábra). Illetve, – mint majd látjuk – kereshetünk párhuzamokat a Virtuális Glóbuszok Múzeumában bemutatott egyik gömbbel, amelynek azonosítója: VGM ID 86.

A hirdetési leírás szerint:

„Jan Felkl, Prága 8,5” kb. 1870

Felkl korai asztali földgömbje magyar nyelven, az egyszerű felszerelés szerint ez a modell diákgömb. Jan Felkl a 19. század végének egyik leg sikeresebb földgömbkészítője volt. 1873-ig évente 15 000 földgömböt gyártott 10 különböző nyelven Európa iskolái számára. A földgömbök azonban meglehetősen ritkák. Nem tartják megőrzésre érdemesnek, ha a földgömbök elavultak. Történeti szempontból jelentős, mert ez a földgömb az egyik ritka Jan Felkl-modell, amely minden bizonnyal korábbi, minthogy Jan fia a céghez csatlakoztak – 1870-ben a cég neve J. Felkl & Son lett, és áttelepítették Roztokba.

12 papírszegmensből áll, amelyet kézzel vittek fel egy gipszgömbre, egyszerű kasírozással (felragasztással), és fekete lakkozású oszlop tartja esztergált gyümölcsfata lppal. Kb. 18” magas, 8,5” átmérőjű.

A földgömb jó állapotban van, figyelembe véve az iskolai földgömbök használatának jellegét. Kopás és korból adódó fakulás (színvesztés), a tartó állvány professzionális helyreállítása. Az Egyenlítőnél 1 hüvelykes hajszálrepedés látható Ausztrália északkeleti részén.

Ára: 995 \$”

Sem Plihal (2016), sem Novotná (2017) nem említ ilyen átmérőjű Felkl-gömböket, csak 8 incheseket. Valószínű, hogy az aukciós leírás felfelé, az említett szerzők pedig lefelé kerekítenek!

A lehetséges párhuzamokat is figyelembe véve, minden valószínűség szerint tehát:

21,7 cm (8¼ bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 58 733 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 68,23 cm.

Kontinenshatárbandos, lejtőcsíkos domborzatrajzú, a nagy folyóvölgyeket zöld színezéssel, a szárazföldeket part menti sűrű vízszintes vonalkázással kiemelő domborzati-politikai földgömb, országhatárokkal, országnevekkel, valamint párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlás-ábrázolással. Ferrói kezdőmeridián, a földrajzi hosszúság 0°-tól 360°-ig történő számozása és fordított állásban megrajzolt Ekliptika jellemzi. A földgömb kolofonja, hasonlóan a többi Gönczy által magyarított

globuszéhoz¹: A | FÖLD | a legújabb felfedezések nyomán | Magyarul (!) szerkesztette | Gönczy Pál | a m. kir. közoktatási | minister megrendeléséből (!). | Kiadta | Felkl János | PRÁGÁBAN.

Ha kiadásának idejét szeretnénk meghatározni, segítségünkre lehet, hogy egy korábbi Felkl-globusz „rokona” (VGM ID 86). A „rokonság” alapja a névrajz, mivel névrajzát tekintve a 21,7 cm átmérőjű, 1867–1870 közé (Márton 2010b), illetve 1861–1867 közé (Plihal 2016) datált, Prágában Felkl Ján által kiadott, Pesten Lauffer és Stolp bizománya által forgalmazott földgömbhöz áll legközelebb (8. ábra). Azt azonban a kolofon szerint „Magyarul szerkeszté Hunfalvy János.” (9. ábra).

¹ A Gönczy-féle globuszokon rendszerint „A FÖLD” vagy „FÖLDGÖMB” (!), míg a Hunfalvy-földgömbökön „FÖLDÜNK” megírás szerepel a kolofonban.

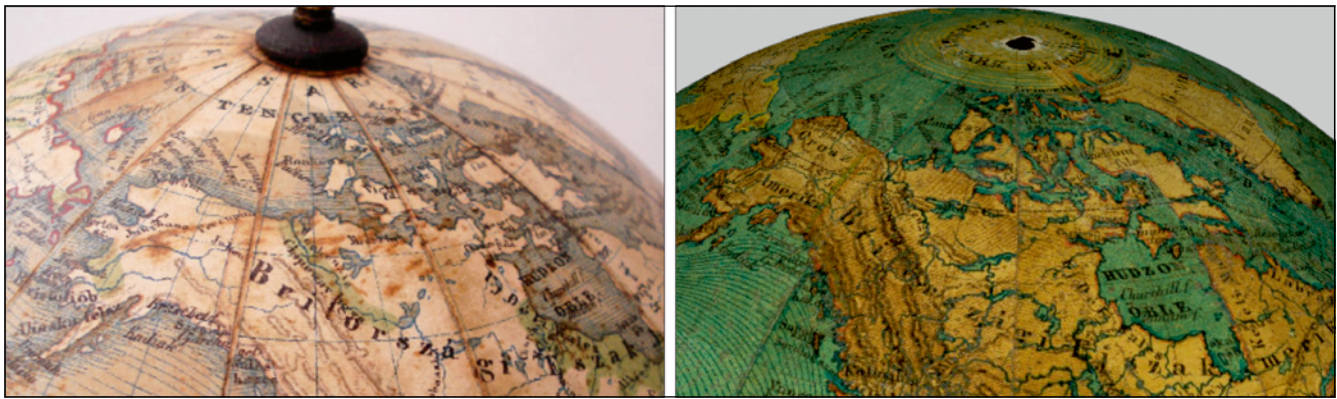
7. ábra. A Felkl–Gönczy-globusz aukciós hirdetése (Császi Tamás szíveségéből)

8. ábra. A Felkl–Gönczy- (balra) és a Felkl–Hunfalvy-globusz (jobbra) (Fotó: Nemes Zoltán)

9. ábra. A közel egykorú Felkl–Gönczy- és Felkl–Hunfalvy-globusz kolofonja

10. ábra. A Felkl–Gönczy- és a Felkl–Hunfalvy-globusz észak-amerikai része

11. ábra. A Felkl–Gönczy- és a Felkl–Hunfalvy-globusz dél-afrikai része

Mai tudásunk szerint a Hunfalvy-gömb kiadásának idejét 1868-ra vagy az utána kell tennünk. Ugyan Orosz Amerika (Alaska) (amelyet az Egyesült Államok 1867-ben vásárolt meg Oroszországtól, és a szerződést az amerikai elnök június 20-án alá is írta) megírása, határrajza és bandja még szerepel a gömbön, Magyarország megírása azonban már a kiegészítés utáni kiadásra utal. Ha viszont az utóbbit elfogadjuk – mivel a király által jóváhagyott anyag csak 1867. december 29-én került a magyar képviselőház elé – így az a globuszon legkorábban csak az 1868-as kiadásnál jelenhetett meg. Ugyanakkor Gönczynél – a most tárgyalt gömbön – Orosz Amerika megírása már egyértelműen hiányzik (10. ábra).

Mivel Európát nincs módunk részletesen tanulmányozni Gönczynél (lásd 7. ábra), akár 1867-re is datálhatnánk ezt a globuszt, mint legkorábbi kiadási időpontra. Szerencsére azonban bizonyosak lehetünk az 1870. kiadási év felől. A Gönczy műveit soroló Szinyei (1894) vagy az Akadémiai Almanach 1892. évi kötete jegyzékéből – témánkhoz kapcsolódóan – egyetlen tételt

emelünk ki: „23. Földgömb magyar nyelven. Kiadja Felkl, Prágában. 1870.”

Glóbusztörténeti szempontból érdemes itt megjegyezni az összehasonlítás alapjául szolgáló Hunfalvy-globusz kapcsán, hogy a Márton (2010a, 2010b, 2011), Plihál (2016) vagy Novotná (2017) által meghatározott kiadási évszámok csak a földgömbtérképek tartalma alapján *becsült* dátumok, s a most a vizsgálódásba bevont Fodor-mű (2006) még csak meg sem említi azt, hogy Gönczyvel egy időben Hunfalvy is készített földgömbmagyarításokat Felklnél. A két neves tudós együttműködésére csak indirekt módon – például az itt tárgyalt földgömbök csaknem tökéletes névrajzi egyezéséből – következtethetünk. Későbbi közös munka említésére már találunk példát: „39. Schneider természetrajzi képes átlásza, fordították Hunfalvy János és Gönczy Pál 1881” (Szinyei 1894), s ez még Fodornál (2006) és másoknál is említésre kerül. E körkörös tisztázására is fontos lenne kutatásokat végezni!

A Gönczy-globusz átfedősávval bővített 30°-os, papírra nyomtatott gömbszegmensek hordozógömbre kasírozásával készült, 12 db – sarkokig nyúló – gömbszegmensből áll, pólussapkák nélkül. A hordozógömb feltehetően préselt papírmásé, amelynek egyenletlenségeit gipszbevonattal simították.

Egyszerű, ún. I. számú felszerelésű asztali, oktatási földgömb. Feketére lakkozott esztergált korongra helyezett, ugyancsak esztergált oszlop alkotja a faállványt, amelybe illesztett, a vízszintessel 66,5 fokot bezáróan meghajlított fémhuzaltengely körül forgatható a gömb. Órakerék nincs. Magassága: 43,0 cm.

A dél-afrikai rész tüzetes vizsgálata azt mutatja, hogy a vízrajz (pl. tavak), a partvonalak rajzolata Gönczynél elnagyoltabb (11. ábra).

A globusz térképi tartalmának jellemzői

– A vetület: valószínűsíthetően meridiánokban és Egyenlítőben hossztartó hengervetület („négyzetes hengervetület”) transzverzális elhelyezésű változata a 30°-os szélességű pólustól

- pólusig tartó gömbszegmensek elkészítéséhez.
- Ferrói kezdőmeridián. A hosszúság számozása 0-tól 360°-ig történik.
 - A szélességi és hosszúsági irányokban egyaránt 10°-os beosztású, sarkokig terjedő fokhálózat 12 db 30°-os gömbszegmensre osztott. A kezdőmeridián és az Egyenlítő 1°-os „létrás” ábrázolással kiemelt az egyébként folyamatos vonallal megrajzolt 10°-os fokhálózatból. A térítők és a sarkkörök szaggatott vonallal ábrázoltak. Az Eklíptikát ugyancsak „létrás” ábrázolással kiemelten rajzolták meg.
 - A kontinensek és a jelentősebb szigetek partvonalán túl a vízrajz a nagyobb folyókat és ezek főbb mellékfolyóit, valamint a legjelentősebb tavakat tartalmazza.
 - A szárazföldek alapszíne fehér. A partvonalrajzot a tenger felőli oldalon sűrű, vízszintes, sötétkék sraffozás, a szárazföldi oldalon keskeny kontinenshatárband kíséri. A legnagyobb folyóvölgyek tengerközeli völgyszakaszait (síkságok) zöld színezéssel ábrázolták, míg a nagy magasságokat elérő hegységeket, illetve a legmeredekebb terepszakaszokat mutató területeket barna színű lejtőcsíkozásos domborzatrajzzal emelték ki. – Az országhatárok – amennyire kivethető – pont-vonalpontos stílusú szaggatott vonallal ábrázoltak. Ezeket eltérő színezésű, az országok területén elhelyezkedő határbandok kísérik.
 - A tengerek mélységábrázolás nélküliek, alapszínük fehér. Sötétkék színű, íves, sűrű vonalfonatokkal ábrázolták a tengeráramlásokat. A tengeri hajójáratok útvonala nem szerepel. – A Gönczy-féle névrajz csak korrektúraszintű eltéréseket mutat Hunfalvyhoz viszonyítva; a nevek szinte 100%-ban megegyeznek mind írásmódjukat, mind elhelyezésüket tekintve, de nem azonos nyomólemezeiről származnak! Úgy tűnik, hogy Gönczy alapjaiban elfogadta Hunfalvy földrajzi neveit. A névrajzi sűrűség is gyakorlatilag azonos. Mindkettőnél szerepel az ETHIOP TENGER (a Guineai-öböltől D-re), de a KLARIS TENGER helyén Gönczynél már KORALL TENGER

- áll. Az óceán megírás helyett itt még mindketten (!) világtengert használnak, de a (tenger)áramlás helyett Hunfalvynál ömlés, Gönczynél folyás szerepel, és Gönczynél nincsenek áramlásirányt mutató nyílfejek.
- Egyébként a teljes névrajz magyar írást követ, illetve erre törekvő, a litográfus azonban vélhetően nem magyar anyanyelvű. Erre az ékezetes betűk gyakran pontatlan kezeléséből és a nyelvi hibákból következtethetünk (Magvarul, megrendeléséből, Fokfold, Kiralyne Földe). A vízrajzi nevek a ma alkalmazott, jobbra dőlő, kurzív írással szemben balra dőlnek: óceánok (ATLANTI, CSENDES és IND VILÁG TENGER = Indiai-óceán), tengerek ([ÉSZAKI] JEGES TENGER, DELSINAI TENGER, Banda teng., Harafura tenger), tengeröblök (Deli öböl = Nagy-Ausztráliai-öböl, Karpen tariai öböl (!), HUDZON ÖBLE), tengerszorosok (Torres szor; Mozambikui szor), tengeráramlások (Egyenlítői ellen folyás; Déli ausztráliai folyás, [Delatlanti] kapcsolási folyás), vízfolyások (Jukon [rossz helyen]) és a tavak (Nyassza) nevei. Hasonlóan magyaros a szigetcsoportnevek (Szunda Szigetek, Karolina szig, Salomon sz, Komori sz. = Comore-szigetek) és a szigetnevek (Vancouver sz, Madagaskar, Van Diemen folde Tazmania, Uj Guinea), valamint a földfokok neveinek (Joremenyseg f.) írásmódja. A kontinensek nincsenek megírva. A szárazföldi névrajz elemei között megtaláljuk az országneveket (Britországi Észak Amerika = Kanada, Brazília); ország-részneveket (Nyugati Ausztrália, Deli Ausztrália, Uj Deli Wales, Viktoria, Kiralyne Földe = Queensland); a településneveket (Fokváros, Szena [a Zambézi partján]); a népneveket (Hottentottok, Kafferek, Papuak); a jelentősebb hegységek nevét (Sziklas hegység), a (nagy)táj- (terület-) neveket (KÖZÉP AMERIKA, Fokfold, Van Diemen folde [ÉNy-Ausztráliában], Karpentaria). Szerepel az ÉSZAKI SARK megírás is.
 - A nyomtatáshoz felhasznált színek száma négy: fekete, sötétkék, barna és zöld.

- Fekete: a teljes névrajz.
- Sötétkék: a partvonal, vízrajz (vízfolyások, tókontúrok), a fokhálózat (a kiemelt kezdőmeridiánnal és Egyenlítővel), az Eklíptika, a tengerpartokat kísérő sűrű vízszintes sraffozású sáv, a tengeráramlások rajza, az országhatárok és a településjelek.
- Barna: a csíkozásos domborzatrajz.
- Zöld: a jelentősebb folyóvölgyek (síkságok).

Korábban ismeretlen 21,7 cm-es Felkl–Gönczy-glóbusz a „Jófogás” hirdetésében

Az itt tárgyalt glóbusz bemutatásánál csak a hirdetésben megjelent igen gyenge minőségű fényképfelvételekre támaszkodhatunk. A glóbusz eredeti állványa megsemmisült. Úgy tűnik azonban, hogy meridiánköre épen megmaradt (12. ábra).

**21,7 cm (8¼ bécsi hüvelyk) átmé-
rőjű, 1 : 58 733 000 méretarányú
politikai- domborzati földgömb.
Egyenlítői kerülete: 68,23 cm.**

A rendelkezésre álló fényképfelvételek alapján valószínűsíthetően kontinenshatárbandos, lejtőcsíkozásos domborzatrajzú, a nagy folyóvölgyeket zöld színezéssel, a szárazföldeket part menti sűrű vízszintes vonalkázással kiemelő domborzati-politikai földgömb, országhatárokkal, országnevekkel, valamint párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlás-ábrázolással. Ferrói kezdőmeridián, a földrajzi hosszúság 0°-tól 360°-ig történő számozása, és fordított állásban megrajzolt Eklíptika jellemzi. A kolofon: „A | FÖLD | a legüjabb (!) felfedezések nyomán | Magvarul (!) szerkesztette | Gönczy Pál | a m. kir. közoktatási miniszter megrendeléséből (!). | Kiadtak (!) | Felkl J. és fia | Rozstokon, Praga m Mett. (!)”

A kolofon alapján bizonyosan állítható, hogy ezzel a kiadással a korábbiakban nem találkoztunk! Ugyanakkor felvetődik az a kérdés is, tekintettel a magyar szövegben elkövetett számos betűtívesztésre, amelyek közül a leginkább zavaróakat [a későbbi kiadásoknál (!)] kijavították, vajon nem ez

12. ábra. A „Jófogás” hirdetésén megjelent 21,7 cm-es globusz. (Toronyi Bence gömbfotó-gyűjtése)

a példány volt-e az első kiadás egyik példánya? Sajnos a globusz megsemmisült, így tanulmányozására nincs mód. Mindenesetre a pontosan el nem olvasható, de „kitalálható” ETHIOP TENGER vagy az ATLANTI VILÁG TENGER megírás alapján a korai Gönczy-gömbök közé sorolhatjuk.

31,6 cm-es Felkl–Gönczy-földgömb a Nagyházi-aukción

31,6 cm (12 bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 40 379 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 99,25 cm.

Hipszometrikus színezésű, lejtőcsíkozásos domborzatrajzú, országhatárbandos, 1897-ben kiadott globusz, párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlásokkal, áramlásnevekkel és nyilakkal jelölt áramlásirányokkal, tengermélység-adatokkal, hajózási útvonalakkal. Greenwichi kezdőmeridián, valamint helyes állásban megrajzolt Ekliptika jellemzi. A kolofon: „A FÖLD | magyarul szerkesztette GÖNCZY PÁL a m kir közoktatásügyi (!) | miniszter megrendeléséből (!) | kiadta | FELKL J. ÉS FIA | ROZTOK PRÁGA MELLETT | Második javított kiadás. 1897. | Átvizsgálta Berez (!) Antal.”

A kolofon eltérései a korábban is ismert „Második javított kiadás”-októl (pl. a hibásan írt Berez (!) név) [13. a) ábra], de még inkább a jó állásban megrajzolt Ekliptika és a greenwichi kezdőmeridián [13. b) ábra] jelzik, hogy valóban javított és korábban ismeretlen kiadásról van szó.

Egyszerű, ún. I. számú felszerelésű asztali, oktatási földgömb. Feketére lakkozott esztergált korongra helyezett, ugyancsak esztergált oszlop alkotja a faállványt, amelybe illesztett, a vízszintessel 66,5 fokot bezáróan

meghajlított fémhuzaltengely körül forgatható a gömb [13. c) ábra]. Órákőre nincs. Magassága 50 cm.

31,6 cm-es Felkl–Gönczy-globusz a Honterus-aukción

Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy „a magyar királyi közoktatásügyi miniszter megrendeléséből” a Felkl, illetve a Felkl és fia által kiadott Gönczy magyarította földgömbök anyagi állami támogatása 1895-ig állt fenn (Plihal 2016, Márton–Toronyi 2020). Meglepő módon azonban a kolofonjukban 1896-ot vagy 1897-et feltüntető, 31,6 cm átmérőjű, eddig megismert gömbök még hivatkoznak a miniszter megrendelésére (pl. a fentebb bemutatott vagy a VGM ID 100 azonosítójú globuszok). Sőt! 1907-ig jelentek meg más átmérőjűek is, ezzel a hivatkozással. Valószínű, hogy üzleti fogásról van szó, a támogatás hiányában is „jól mutatott” a felirat, mintegy ajánlásul szolgált a vásárlók felé, hiszen nemcsak az iskolák, de polgárok is megvásárolhatták. 1896 után pedig már megjelent a magyar konkurencia is Kogutowicz Manó földgömbjei alakjában!

Ismereteink szerint az itt tárgyalt globusz az első, amelyik nem hivatkozik a miniszter megrendelésére. 1909-et írunk, s nyilvánvaló nyomós oka lehetett ennek az is, hogy a Felkl és fia által kiadott földgömböket 1908-ban iskolai használatra alkalmatlannak minősítették!

13. ábra. A Nagyházi-aukción megjelent 31,6 cm átmérőjű globusz: a) a kolofon; b) a földgömb; c) az állvány. (Toronyi Bence gömbfotó-gyűjtése)

Ami a globuszról elmondható:

31,6 cm (12 bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 40 379 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 99,25 cm.

Hipszometrikus színezésű, lejtőcsíkozásos domborzatrajzú, országhatárbandos, 1909-ben kiadott globusz, párhuzamos vonalfonatokkal jelölt tengeráramlásokkal, áramlásnevekkel és nyilakkal jelölt áramlásirányokkal, tengerszél-áramlás-irányokkal, hajózási útvonalakkal. Greenwichi kezdőmeridián, valamint helyes állásban megrajzolt Ekliptika jellemzi. A kolofon: „FÖLDGÖMB | magyarul (!)

szerkesztette | GÖNCZY PÁL | Második javított (!) kiadás. 1909. | Átvizsgálta Berecz Antal”.

Meglepő a kolofon szövegében a „FÖLDGÖMB” írásmódja, hiszen a korábbi globuszokon hosszú Ó-vel írva, „FÖLDGÖMB”-ként szerepel. Egyedi állványát bizonyára korábbi tulajdonosa készítette.

Csodálatos 47,4 cm-es Felkl-globusz a Honterus-aukción

Nagyszerű állapotban fennmaradt – eddig ismeretlen – földgömb került „kalapács alá” a Honterus-árverésen, amelynek szépségét csak fokozta Lente Zsuzsanna restaurátornak a globuszt valóban „újja”-varázsoló, az évszázad első évtizedében végzett művészi munkája.

Tulajdonképpen „közeli rokona” ugyan a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban, az Érseki Palotában (VGM ID 137), valamint az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban őrzött példának (VGM ID 149), de a részletekben elmélyülve ismét csak egy példát találunk arra, hogy az azonos kolofonszöveg mögött más-más kiadás rejtőzik. Mivel jelenleg négy (a kolofonok szerint egykorú) ilyen földgömböt ismerünk, érdemes ezeket „párhuzamba állítani”, hogy néhány látványos különbséget bemutathassunk (15. ábra). A negyedik, eddig nem említett földgömb – sajnos az 1970-es években elkövetett szakszerűtlen „restaurálás” miatt – az előzőekhez képest nehezen értékelhető példány az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézetében található.

Röviden összefoglalva a globuszok tartalmi és formai jellegzetességeit, az alábbiakat mondhatjuk el.

Ami közös:

47,4 cm (18 bécsi hüvelyk) átmérőjű, 1 : 26 919 000 méretarányú domborzati-politikai földgömb. Egyenlítői kerülete: 148,87 cm.

A kolofon: „A | FÖLD | magyarul szerkesztette | Gönczy Pál | a m. kir. közoktatásügyi miniszter megrendeléséből (!) | kiadta | FELKL JÁNOS | PRÁGÁBAN | -x- | Köre metszette és nyomatta (!) | H. KUNSCH. | LIPCSÉBEN.”

Ferrói kezdőmeridián és innen kelet felé 360°-ig haladva 10°-onként

megírt hosszúsági körök, valamint fordított állásban megrajzolt Ekliptika (!). Lejtőcsíkozásos domborzatábrázolás. Pontsorral és/vagy keskeny, színes határbandával jelölt országhatárok. Magyar(os) névrajz. 1870-es vagy közvetlenül azt követő kiadás.

Ha kiadási sorrendet kell megállapítani, azt mondhatjuk, hogy az első minden bizonnyal a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött földgömb (VGM ID 137). E mellett szól az, hogy a Magyar Földrajzi Múzeum kiállításán szereplő globusz (VGM ID 149) restaurálásakor feltárt német nyelvű földgömbtérkép-nyomat (amely fölé a magyart kasírozták, tehát időben megelőzte annak elkészítését), a technológiai feldolgozás [színvilág, jelkulcs, rajzi megoldások, pl. a kék tengerben fehér (negatív) áramlásvonalak stb.] szempontjából ezzel egyező. Kontinenshatárbandos szárazföld-ábrázolás jellemzi (pl. Ázsia vörös, Afrika zöld).

A második a kiadási sorrendben a Honterus-aukciós globusz, amely az északi pólussapka tartalma és rajzolata alapján újabb (ÉNy-Grönland, Ferenc József-föld). Azonban az előzőhöz hasonlóan még Grönland folytatásában az „Északi Jeges tengert” szinte teljesen átszelő, a Bering-szoros irányába elhúzódó szárazulatot mutat, amelynek végén a ma Vrangel-szigetként ismert területen (a Csukcs-föld ÉNy-i szélén a tengerbe nyúló Selagszkij-foktól kb. 10°-kal K-re) a következő megírást találjuk: „Magus hegy. terjedelmes szar az föld”. Magát Csukcs-földet a népnév: „Tsuktok”, a földfokot pedig (németesen): „Schalagskii f.” jelöli. A technológiai feldolgozás [színvilág, jelkulcs, rajzi megoldások, pl. a kék tengerben fekete áramlásvonalak stb.] változott. A tengerábrázolás is új! A bizonytalan tenger-szárazföld átmenetet a szélességi körökkel párhuzamos, de ritkább vonalkázás jelöli. Jól megfigyelhető ez éppen a Vrangel-sziget környéki tengerészeken. Kontinenshatárbandos szárazföld-ábrázolás jellemzi (pl. Ázsia zöld, Afrika vörös).

A harmadik a Magyar Földrajzi Múzeumban kiállított globusz (VGM ID 149). Az időbeli besorolását a jeges-tengeri terület vizsgálata erősíti. Az idézett névrajzi elemek nem

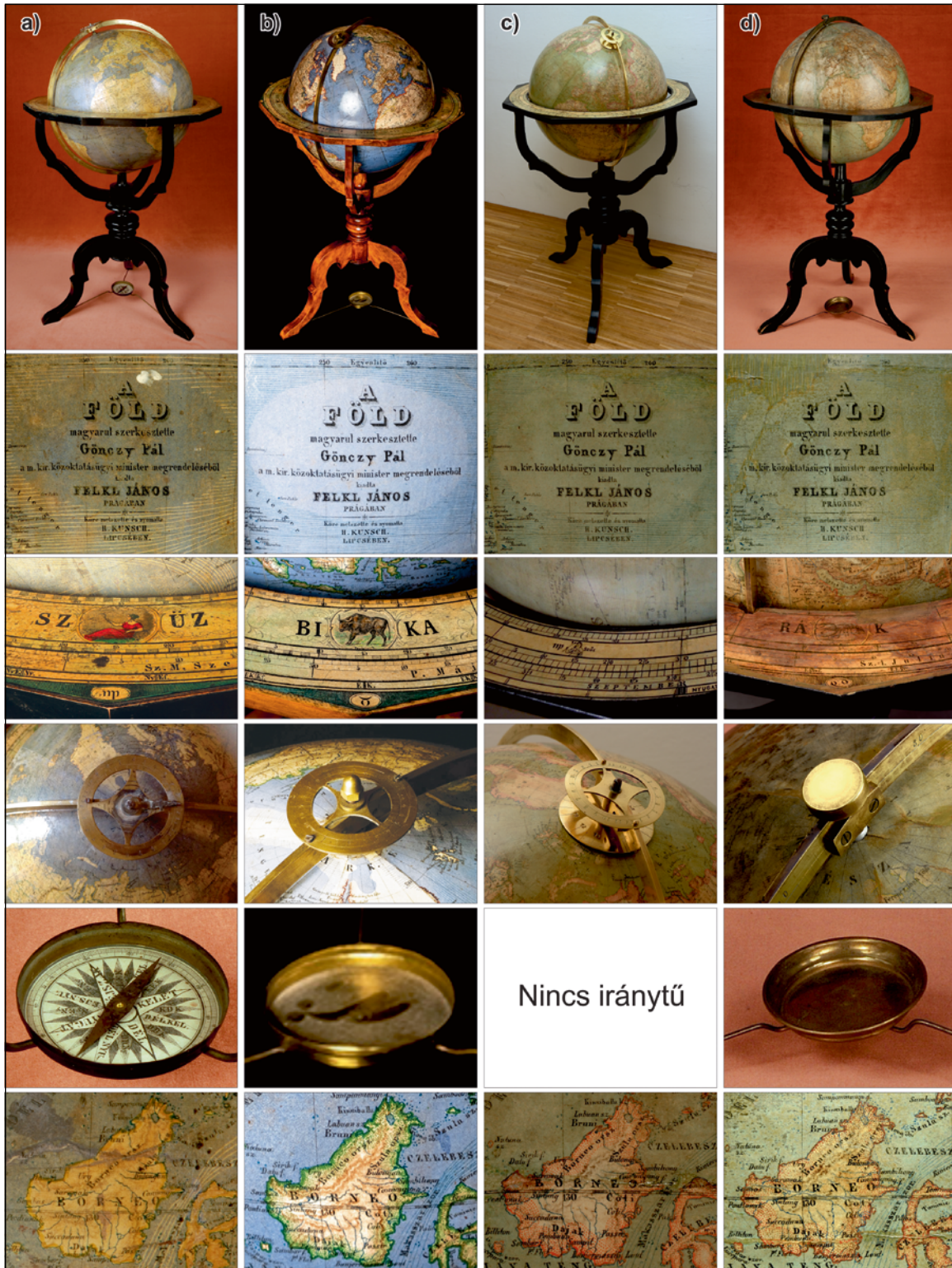
14. ábra. A Honterus-aukción megjelent 31,6 cm átmérőjű globusz (Toronyi Bence gömbfotó-gyűjtése)

változnak ugyan, de a „Magus hegys. terjedelmes szar az föld” megírásához kapcsolódva megjelenik a Vrangel-sziget partvonalrajza! [A szigetet Tomas Long, egy amerikai bálnavadászahajó kapitánya 1867-ben nevezte el Vrangelről. A mintegy 125 km széles Long-szoros

pedig, amely a szigetet a kontinenstől elválasztja, az ő nevét viseli (Magidovics 1961, p. 654.)]

A negyedik pedig – az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékén, (ma már) Intézetében őrzött példány – a Magyar Földrajzi

Múzeumával egyezőnek tűnik, csupán horizontkörének/naptárkeretének rajzolata erősen megkopott, órákőre helyén egy réz „díszgomb” található, illetve iránytűje hiányzik (az utóbbi tartószelencéje azért túlélte az idők viharait).

15. ábra. Az eddig megismert 47,4 cm átmérőjű Felkl–Gönczy-globuszok (1870 körül): a) Kalocsáról; b) a Honterus-auktióról; c) Érdről; d) az ELTE-ről. (Fotók: Fischerné Grócz Zita, Lente Zsuzsanna, Nemes Zoltán és Toronyi Bence gömbfotó-gyűjtése)

Összefoglalás és problémafelvetés

A három cikkből álló sorozat alapján megállapítható, hogy Gönczy Pál földgömb-magyarosítása életművének fontos részét teszi ki, és rengeteg földtekén láthatjuk alkotó tevékenységét. A jelenleg ismert földgömbök és az elmúlt lapszámokban publikáltak alapján még messze nem beszélhetünk arról, hogy az életművének ezen szegmensét teljes körűen sikerült volna feltárni, elég utalnunk a már többször idézett Akadémiai Almanach Gönczy-bibliográfiájára, amelyben „Schotte sima és domború földgömbjei különféle átmérőkkel. Berlin, 1872.” szerepel (MTA Alm. 1892, p. 137.). Egyetlen domború földgömbbel sem találkoztunk!

A Felkl cég által gyártott és Gönczy magyarította globuszok, mint azt bemutattuk, az 1870–1909 közötti időszakra tehetők. Az 1870-es évek környéki gömbök esetén jelentős névrajzi egyezésre mutattunk példát egy Hunfalvy által magyarított földgömbbel. Kettőjük közös tevékenysége további kutatást igényelne, melyet valószínűsíthetően a később előkerülő globuszváltozatok is segíthetnek. A Felkl-gömbök esetén bemutattuk, hogy az azonos megírású kolofonokhoz különböző tartalmú és korú globuszok tarthatnak. Tanulmányunk alapján az a kép kezd kirajzolódni, hogy egy német vagy cseh nyelvű eredeti gömbnek több magyar verziója van, a folyamatos helyesírási és tartalmi javítások következményeként. Ismertetünk közel 20 darab Felkl által gyártott és Gönczy magyarította földtekét és ezek vagy igen közeli rokonai egymásnak vagy különböznek az azonos átmérőjüektől. Ez alapján feltételezhető, hogy egy későbbiekben felállítandó magyar globuszkataszter ezen szegmense tartogat még kihívásokat és kutatni valót.

A Schotte cég által gyártott földgömbökből csak Gönczy magyarítást ismerünk, amelyek kiadásai az 1872–1909 közötti évekre tehetők. Schotte-gömbökből jelentősen kevesebbet találkozhatunk, amely részben abból is következhet, hogy ezen gyártmányok csak 1873-ig voltak támogatva a kormány által, míg a Felkl cég által gyártottak 1895-ig. A Schotte-földgömbök esetén a kolofon a helyesírási hibákat leszámítva, szinte megegyezik átmérőtől és időszaktól függetlenül. Jelenlegi ismereteink alapján itt a kiadások is jobban „korszakolhatók” a jelenleg ismert példányok alapján (lásd alábbi táblázat).

Az új kiadások okai az alábbiak lehetnek: Az 1878 kiadás idejére teljes körűen megtörtént Afrika feltérképezése. Az 1884–1885. évi új kiadást indokolja az 1884. évi washingtoni Meridián konferencia, a greenwichi kezdőmeridián bevezetése, a 1884–1885. évi berlini konferencia és a következményeként kötött szerződések. Azt, hogy 1885 és 1905 között voltak-e még újabb kiadások, jelenleg nem ismerjük, és az 1905-ös kiadáshoz sem tudunk olyan jelentős eseményt párosítani, mint amilyen a korábbi új kiadásokat szükségessé tette. A fentiek alapján látható, hogy megválaszolható kérdés ebben az esetben is van még bőven.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondunk köszönetet Korányi G. Tamás magángyűjtőnek; a zalaegerszegi Göcseji Múzeum történész-főmuzeológusának, Megyeri Annának és fotósának, Bicskei Józsefnek; Császi Tamás magángyűjtőnek; a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár vezetőjének, Fischerné Grócz Zitának; valamint Lente Zsuzsanna restaurátornak önzetlen és pótolhatatlan segítségükért. Külön köszönet jár Nemes Zoltánnak, az ELTE Térképtudományi Intézet fotósának készséges közreműködéséért.

Nélkülük ez a tanulmány sem készülhetett volna el.

Irodalom

- Fodor Ferenc 2006. A magyar földrajztudomány története, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, p. 820
- Magidovics, Ioszf Petrovics 1961. A földrajzi felfedezések története, Gondolat Kiadó, Budapest. 877p.
- Márton Mátyás 2010a. Hunfalvy János és eddig ismeretlen globuszai. I. rész, *Geodézia és Kartográfia* 62. évf., 5. szám, pp. 22–29.
- Márton Mátyás 2010b. Hunfalvy János és eddig ismeretlen globuszai. II. rész, *Geodézia és Kartográfia* 62. évf., 6. szám, pp. 12–16.
- Márton Mátyás 2011. Új Hunfalvy–Felkl földgömb, *Geodézia és Kartográfia* 63. évf., 2. szám, pp. 10–11.
- Márton Mátyás – Toronyi Bence 2020. Az első magyar nyelvű Felkl-globusz 1855-ben és megalkotói *Geodézia és Kartográfia* 72. évf., 4. szám, pp. 20–28.
- MTA Alm. 1892. Magyar Tud. Akadémiai Almanach, Polgári és Csillagászati Naptárral MDCCCXCII-re. *Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, Budapest, 1892, p. 216*
- Mucha, Ludvík 1985. Der tschechische Globenmacher Jan Felkl. *Der Globenfreund. Nr. 33/34, Wien, pp. 122–142.* A tagok munkálatai: Gönczy Pál pp. 136–138.
- Novotná, Eva 2017. Jan Felkl & syn továrna na glóby / Jan Felkl & Son a Globe-Making Factory, *Univerzita Karlova, Přírodovědecká Fakulta, Praha, p. 184*
- Plihal Katalin 2016. Nyomatott magyar föld- és éggömbök 1840–1990 *Zrinyi Kiadó, Budapest, p. 232*
- Szinnyei József 1894. Magyar írók élete és munkái, 3. kötet. Gönczy Pál pp. 1360–1367. *Hornyánszky Viktor, Budapest, p. 1582*
- Virtuális Globuszok Múzeuma 2007– *ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet, Budapest*
<http://terkeptar.elte.hu/vgm> vagy
<http://vgm.elte.hu>,
 Utolsó elérés: 2021. október 04.

Dr. Márton Mátyás
professor emeritus

ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet
matyi@map.elte.hu

Dr. Toronyi Bence
adjunktus

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építőmérnöki Kar, Általános és Felsőgeodézia Tanszék
toronyi.bence@emk.bme.hu

kor \ átmérő	11,9 cm	23,7 cm	32,9 cm
1872	VGM ID 56 és Calderoni-taneszköz	Göcseji Múzeum	
1878–1884		Korányi G. Tamás	VGM ID 158 (Toronyi Bence)
1885–1887		VGM ID 99 (Császi Tamás)	
1905–1909			VGM ID 107 (MFM, Érd) és Korányi G. Tamás